

The Idea of Cultural-Civil Resistance of the Ikhwān in Confrontation with Global Arrogance

Behrang Ghorbani¹, HamidReza Haghghat²

¹ Ph.D. Student, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran. ghorbani.behrang@yahoo.com

² Assistant Professor, Department of Political Science, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran
(Corresponding author). hamidrezahaghghat@yahoo.com

Abstract

One of the most influential Islamic movements in Egypt and several other Islamic countries is the *Jamā'at al-Ikhwān al-Muslimīn* (Muslim Brotherhood). This group, as the most organized religious and political institution in the Arab world, was established at a time when Egypt was experiencing a critical political, social, religious, and economic situation, and it created considerable impacts across the Arab world. One of the most significant missions of the *Ikhwān al-Muslimīn* is confronting the system of domination and resisting colonialism and global arrogance. The idea of resistance, rooted in the Noble Qur'ān and the *sīrah* (prophetic practice) of the Prophet Muḥammad in opposition to the polytheists and enemies of Islam, has in the contemporary era attracted attention from various Islamic scholars and groups. Different perspectives have been presented regarding its foundations and components. Hence, the central question of the present study is: How has the cultural-civil resistance paradigm of the *Ikhwān* influenced its struggle/confrontation with global arrogance? The research method is descriptive-analytical. The findings indicate that the *Ikhwān al-Muslimīn* emphasized the cultural and civil dimensions of resistance, addressing it in various fields including individual, social, political, economic, and military aspects.

Keywords: Resistance, *Ikhwān al-Muslimīn*, Egypt, Islamic movements, Ḥasan al-Bannā.

Received: 2024-07-08 ; Received in revised form: 2024-08-17 ; Accepted: 2024-09-20 ; Published online: 2024-12-23

<https://doi.org/10.22034/sm.2024.1999369.2071>

© the authors

<http://sm.psas.ir>

Article type: Research Article

Publisher: Political Studies Association of the Seminary

ایده مقاومت فرهنگی - مدنی اخوان در مواجهه با استکبار جهانی

بهرنگ قربانی^۱، حمیدرضا حقیقت^۲

^۱ دانشجوی دکتری، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران. ghorbani.behrang@yahoo.com

^۲ استادیار، گروه علوم سیاسی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران (نویسنده مسئول).

hamidrezahaghighat@yahoo.com

چکیده

یکی از تاثیرگذارترین جنبش‌های اسلامی در مصر و برخی دیگر از کشورهای اسلامی، گروه «اخوان المسلمین» است. این گروه به‌مثابه سازمان یافته‌ترین نهاد دینی و سیاسی جهان عرب در شرایطی که مصر از نظر سیاسی، اجتماعی، دینی و اقتصادی در وضعیتی بحرانی قرار داشت، تشکیل گردید و تأثیرات بسزایی در جهان عرب ایجاد کرد. یکی از مهم‌ترین رسالت‌های اخوان المسلمین، مقابله با نظام سلطه و مقاومت در برابر استعمار و استکبار جهانی می‌باشد. ایده مقاومت که ریشه در قرآن کریم و سیره پیامبر اکرم (ص) در تقابل با مشرکین و دشمنان اسلام دارد، در دوران معاصر از سوی اندیشمندان و گروه‌های مختلف اسلامی مورد توجه قرار گرفته که در بیان مبانی و مؤلفه‌های آن دیدگاه‌های مختلفی ارائه شده است. لذا، پرسش اصلی پژوهش حاضر این است که: ایده مقاومت فرهنگی - مدنی اخوانی چگونه بر مبارزه/ مواجهه اخوانی‌ها با استکبار جهانی موثر بوده است؟ روش پژوهش توصیفی - تحلیلی بوده و یافته‌ها نشان می‌دهد، اخوان المسلمین در ایده مقاومت بیشتر بر جنبه‌های فرهنگی و مدنی تاکید داشته و مقاومت را در ابعاد مختلف اعم از فردی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و نظامی مورد تاکید قرار می‌دهد.

واژه‌های کلیدی: مقاومت، اخوان المسلمین، مصر، جنبش‌های اسلامی، حسن البنا.

استناد به این مقاله: قربانی، بهرنگ؛ حقیقت، حمیدرضا (۱۴۰۴). ایده مقاومت فرهنگی - مدنی اخوان در مواجهه با استکبار جهانی. سیاست متعالیه،

۱۲(۴): ص ۲۸۳-۲۹۴. <https://doi.org/10.22034/sm.2024.1999369.2071>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۱۸؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۳/۰۵/۲۷؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۳۰؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۰/۰۳

© the authors

<http://sm.psas.ir>

نوع مقاله: پژوهشی

ناشر: انجمن مطالعات سیاسی حوزه

۱. مقدمه

اخوان المسلمین اساساً به‌عنوان یک گفتمان و جنبش دینی - سیاسی که ریشه در نهضت احیای اسلامی معاصر داشته و حلقه‌ای از جنبش پان‌اسلامیسم به رهبری سید جمال اسدآبادی می‌باشد، توسط حسن البنا (مارس ۱۹۲۸م) در مصر تأسیس شد. اخوان المسلمین با ساختار و تشکیلاتی منسجم به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین و سازمان‌یافته‌ترین جریان‌های اسلامی، کار خود را آغاز کرد و در این مدت طولانی، فراز و فرودهای بسیاری را پشت‌سر گذاشته است؛ اما همچنان به کار خود ادامه می‌دهد. این جنبش در سطح بین‌المللی، تأثیرگذارترین جریان سیاسی اسلام‌گرای سنی مذهب می‌باشد که در بسیاری از کشورهای اسلامی نفوذ کرده و دارای شعبه و تشکیلات است. به‌گونه‌ای که شخصیت‌ها و اندیشمندان مختلفی در قالب این جنبش ظهور کرده‌اند؛ اما از تأثیرگذارترین آنها باید به حسن البنا، به‌عنوان بنیانگذار و پدر فکری اخوان و سید قطب، از بزرگ‌ترین نظریه‌پردازان آن، نام برد؛ که در این پژوهش نیز بیشترین تأکید بر اندیشه‌های بنا و سید قطب می‌باشد. با توجه به پژوهش‌های مختلفی که دربارهٔ اخوان المسلمین صورت گرفته است؛ تاکنون کمتر پژوهشی به بررسی ایدهٔ مقاومت از منظر اخوان المسلمین پرداخته و پژوهش حاضر از این نظر دارای جنبه‌های بدیع و تازه‌ای می‌باشد. روش تجزیه و تحلیل و واکاوی داده‌ها، توصیفی - تحلیلی می‌باشد و از روش کتابخانه‌ای و ابزار فیش‌برداری در گردآوری داده‌ها استفاده شده است.

۲. مفهوم مقاومت از منظر اخوان المسلمین

مهم‌ترین عنصر حیات‌بخش اخوان المسلمین، اسلام است. بر همین اساس، شعار شناخته‌شدهٔ اخوان المسلمین «الاسلام هو الحل: اسلام تنها راه‌حل» است. اما شعار اصلی آنها که ماهیت اساسی مقاومت در این جریان را ترسیم می‌کند، چنین است: «الله غایتنا و الرسول قدوتنا و القرآن دستورنا و الجهاد سیلنا و الموت فی سبیل الله اسمى امانینا»، «خداوند هدف ما، پیامبر الگوی ما، قرآن قانون اساسی ما، جهاد راه ما و مرگ در راه خدا، والاترین آرزوی ما است» (عاکف، ۱۳۸۹: ص ۵۸). اصولی که حسن البنا برای پیروزی گفتمان مقاومتی اخوان بدان تأکید داشت، عبارت بود از: اجتناب از جدال‌های مذهبی و فرقه‌ای، استراتژی گام به گام، استفاده از ظرفیت نیروهای مختلف، تشکیل حکومت اسلامی، مقابله با استعمار و تهاجم (موسی الحسینی، ۱۳۸۷: ص ۱۶۹-۱۷۵). سید قطب در تبیین کلیات و اهداف مقاومت جنبش، تأکید زیادی بر جنبه‌های عملی عقیدهٔ اسلامی داشت و معتقد بود مؤمن به دین، برای اجرای رسالت خود و برای انجام وظیفهٔ جانشینی خدا، موظف به انجام عمل است (سید قطب، ۱۳۶۰: ص ۲۰). وی معتقد بود چون عمل مسلمان همیشه امری بنیادی است؛ پس باید در پی تشکیل جامعهٔ عقیدتی بود (همان).

۲-۱. ابعاد مقاومت

۲-۱-۱. ابعاد فردی و اجتماعی مقاومت

گفتمان اخوان المسلمین مبنای دعوت خود را بر زیربنای مستحکمی بنیان نهادند که اساس آن، «فرد صالح» است. لذا تربیت و پرورش افراد، گامی مهم به سوی جامعه اسلامی سالم می‌باشد؛ زیرا فرد در شریعت اسلامی، هسته اولیه جامعه را تشکیل می‌دهد. ولی نخستین ستون در جامعه، پیروی از دین اسلام است و هرکس بدان بگردد، پیمانی محکم بر گردن دارد. این پیمان، برای فرد قبل از جامعه‌اش حقوقی مترتب می‌شود و تعهداتی برقرار می‌نماید؛ هرچند که به دور از محل تجمع مسلمانان یا آنچه میهن اسلامی می‌نامیم، زندگی کند. در واقع، میهن مسلمانان در این بینش اسلامی، هر سرزمینی است که مسلمانی در آن قدم گذارده باشد (دکمیان، ۱۳۹۰: ص ۱۸۸). در اندیشه اخوان، فردگرایی مطلق نیست؛ بلکه مقید به ضوابطی در چارچوب جامعه اسلامی است که می‌تواند بنیان آن را تقویت کند (موسی‌الحسینی، ۱۳۸۷: ص ۷۸). براساس همین عقاید است که اخوان المسلمین از ارزش‌های مادی، لیبرالی و سوسیالیستی، روی برتافته و آنها را نکوهش می‌کنند. زیرا این ارزش‌ها، در واقع از قانونی نادرست سر برآورده‌اند که ساختار آن مادی است و ارزش‌های ثابت در این مکتب‌ها، بسته به عرف و منطق آنها، ناپایدار است. بنابراین، «در شهروندی اندامواره اخوان المسلمین، پذیرش اخلاق عمومی با هویت فردی و زندگی خصوصی افراد درآمیخته است و وجدان شخص با رفتار متعهدانه او پیوندی ناگسستنی دارد. بدین‌سان، سلسله‌مراتب جامعه توجیه خود را در جایگاه اجتماعی از دست داده؛ به موضوعی ناسازگار تبدیل می‌شود. به اعتقاد آنان، دوری جستن از هویت عربی- اسلامی منجر به گسترش و رسوخ استبداد در اعماق جامعه می‌شود. هویت‌زدایی از جامعه مسلمانان، مسئولیت‌پذیری آنان را در قبال یکدیگر و تلاش برای آزادی وطن اسلامی از سلطه بیگانه و تشکیل دولت آزاد اسلامی از میان می‌برد» (براتعلی‌پور، ۱۳۹۶: ص ۷۱).

۲-۱-۲. ابعاد سیاسی مقاومت

بنا به اصل مورد قبول اخوان المسلمین، منبع حاکمیت «خداوند متعال» همان منبع زندگی و هستی است. سید قطب معتقد بود، جامعه‌ای که براساس احکام الهی اداره نشود، دارالحرب است و وظیفه مسلمان، جنگیدن با اهل دارالحرب می‌باشد و حتی اگر امکان جنگیدن با آنها را نداشته باشند؛ باز هم نمی‌توان ساکنان این کشورها را مسلمان دانست (سید قطب، ۱۹۷۳م: ص ۵۴).

گفتمان اخوان المسلمین، براساس مبانی فکری خود، از زمان شکل‌گیری تاکنون، همواره به مقاومت و دشمنی با اندیشه‌های چپ و مارکسیسم پرداخته است. البته دیدگاه اخوان راجع به غرب و آمریکا، کمی

متفاوت و به‌رغم برخی انتقادات، هیچ‌گاه خصمانه نبوده است. اخوان، همواره در طول مدت حیات خود در بُعد فرهنگی و اخلاقی، مخالف غرب و آمریکا بوده و آنها را مورد هجمه قرار داده؛ اما ابعاد سیاسی و اقتصادی راهبردهای آمریکا، خیلی کم مورد توجه و نقد اخوان بوده است. اخوانی‌ها بیشتر از بُعد مذهبی و صلیبی و بُعد تاریخی به غرب می‌نگریستند و به‌رغم مخالفت با صلیبیت، درنهایت، آمریکا را فراتر از اهل کتاب قرار نمی‌داده‌اند. در واقع، خصومت اخوان‌المسلمین بیشتر متوجه استعمار و صلیبیون می‌شده است؛ بدون آنکه عداوتی با سرمایه‌داری داشته باشد (خامه‌یار، ۱۳۹۰: ص ۱۸۱). لذا، به‌نظر می‌رسد مخالفت اخوان با غرب و آمریکا هیچ‌گاه استراتژیک و بنیادین نبوده و بیشتر شامل ابعاد فرهنگی - اخلاقی می‌باشد (محمودیان، ۱۳۹۱: ص ۱۱۸).

۲-۱-۳. ابعاد اقتصادی مقاومت

اخوانی‌ها مبانی اساسی نظام اقتصادی خود را اینگونه ترسیم کرده‌اند: مالکیت اموال، محدود و مشروط به استخلاف است؛ کار، بی‌پاداش و پاداش، بدون کار نیست؛ غنیمت در تلاش و تکاپو است؛ عدم زیان‌پذیری و عدم زیان‌رسانی؛ مسلمانان یار و یاور یکدیگر هستند و تأمین مایحتاج کوچک‌ترین آنها برعهده همه آنها است. از نظر سید قطب، اسلام، برابری اقتصادی به معنای لفظی‌اش را تحمیل نمی‌کند؛ زیرا کسب ثروت، تابع استعدادهای نابرابر است. بنابراین، عدالت مطلق، اقتضای تفاوت در رزق را دارد که در آن برخی از انسان‌ها بر برخی دیگر برتری دارند و البته عدالت انسانی در آن حاکم است که با فراهم آوردن فرصت‌های برابر برای همگان تحقق می‌یابد. از این‌رو، در برابر فرد، نه حسب و نسب و نه اصل و جنس و نه هیچ‌یک از قیود دیگر، هیچ‌کدام مطرح نیست (سید قطب، ۱۳۷۲: ص ۷۸). فعالیت‌های اقتصادی اخوان از آغاز، معطوف به ایجاد نهادهای مستقل، به‌ویژه در حوزه‌های معیشت، رفاه و آموزش بود. این فعالیت‌ها باید با هدف‌گذاری و برداشت آنان از اقتصاد اسلامی مانند ایجاد اشتغال برای همه مردم، بهره‌برداری از منابع ثروت طبیعی، تحریم منابع حرام و ناروای درآمد، کم کردن فاصله طبقاتی، کوشش برای تأمین آسایش و آرامش همگانی، تأیید مالکیت خصوصی و احترام به آن، تا آنجا که با مصلحت عمومی ناسازگار نباشد و تنظیم نظام معاملات پولی و مالی، هماهنگ باشد. همچنین، ایجاد تشکلهای مردمی برای کمک به کشاورزان و اصلاح نظام آبی، یاری‌رسانی به نیازمندان روستایی و حل‌وفصل اختلافات آنان، جایگاهی خاص در میان این طبقه محروم به آنان بخشید. حمایت از سرمایه‌گذاری و تولید داخلی، رقابت با شرکت‌های خارجی و مبارزه با استعمار، و ایجاد رفاه و کارآفرینی، نمایانگر اهداف اخوان‌المسلمین از گسترش نهادهای مدنی در میان کارگران بوده است (براتعلی‌پور، ۱۳۹۶: ص ۷۴-۷۵).

۲-۱-۴. ابعاد نظامی (جهاد)

سید قطب با تقسیم جامعه جهانی به دو اردوگاه اسلام و کفر، درصدد است راه برون‌رفت از جامعه جاهلی به جامعه الهی را ترسیم کند. از این‌رو، معتقد است اسلام نظریه جهاد را به‌عنوان یک عقیده، در آخرین شکل خود ارائه کرده است؛ زیرا برنامه اسلام بر این مبتنی شده است که انسان‌ها در سایه تعلیمات آن، به‌سوی خیر و نیکی رهنمون شوند. وی از این برنامه، به‌عنوان هدف هستی و هدف وجود انسانی یاد می‌کند و اذعان دارد که اسلام، از جمله نعمات خدادادی است که هیچ‌یک از نعمت‌های دیگر با آن برابری نمی‌کند. سید بر این عقیده اصرار داشت که اگر کسی در برابر این برنامه متعالی مانعی ایجاد کند و سعی در به‌انحراف کشاندن آن داشته باشد؛ وظیفه اردوی اسلام، چیزی جز جهاد نیست. او در این باره می‌نویسد: «مؤمنان باید با تمام نیرو به نبرد متجاوزان به حقوق اسلامی و انسانی برخیزند و آنان را سر جای خویش بنشانند و مکر و کید و اذیت و آزارشان را از سر مؤمنان دور بدارند. ستمگران را گوش مالی دهند تا حریت عقیده را تضمین و امنیت کسانی را که خداوند به راه خود رهنمودشان فرموده، تأمین کنند و برنامه خدا در زندگی، پابرجای بماند و از بشریت حمایت شود تا از آن نیکی و خیر همگانی محروم و بی‌نصیب نشود» (سید قطب، بی‌تا، ج ۱، ص ۱۸۶). در واقع، سید قطب جهاد را به‌مثابه امر واجبی، بر امت اسلامی لازم و ضروری می‌داند: «واجب دیگری بر جماعت اسلامی لازم می‌آید، و آن، لزوم درهم شکستن هرگونه نیرویی است که سر راه دعوت آیین اسلام را می‌گیرد و مانع رساندن آزادانه آن به مردم می‌گردد، یا آزادی پذیرش عقیده را تهدید می‌کند و مردم را از آیین مبارکی که پذیرفته‌اند برمی‌گرداند و نیز جماعت اسلامی، پیوسته باید در تلاش و جهاد باشند تا برگشت دادن مؤمنان به خدا از آیین‌شان، برای هر نیرویی در سراسر کره زمین غیرممکن شود؛ به‌گونه‌ای که در پرتو شکوه و عظمت گروه مؤمنان، هرکس که بخواهد به دایره اسلام درآید و آیین درخشان اسلام را بپذیرد، از چیزی باک نداشته باشد و در زمین از هیچ نیرویی که می‌خواهد او را از دینش برگرداند، بیم و هراس به خود راه ندهد و دین از آن تنها خدا باشد» (همان: ص ۱۸۷).

۲-۲. شاخصه‌های مقاومت

مهم‌ترین شاخصه‌های گفتمان مقاومت نزد اخوان المسلمین را می‌توان در شعارها و رسائل آنان که از سر خلوص و اسلام‌خواهی بود، مشاهده کرد. سراسر نوشته‌های حسن البنا پر از شعارهایی است که با مبانی قرآن و اسلام منطبق است و از این جهت، توده مردم که اعتقاد به دینداری و اسلام‌خواهی داشتند، از این شعارها استقبال کرده و به همکاری وسیع با این جمعیت پرداختند. با بررسی این نوشته‌ها و مبانی فکری این جمعیت،

مهم‌ترین شاخصه‌هایی که به دست می‌آید، عبارتند از: جدایی‌ناپذیری دین از سیاست، اخوت، عزت، وحدت و همدلی، حکومت اسلامی، اطاعت از خدا در پرتو قرآن و سنت، ساده‌زیستی و مردمی بودن. در ادامه، مهم‌ترین شاخص‌های گفتمان اخوان المسلمین، مورد بررسی قرار می‌گیرد:

۲-۲-۱. همراهی دین و سیاست

حسن البناء، منابع اساسی تعلیم اسلامی را قرآن و سیره رسول اکرم (ص) می‌دانست و تأکید داشت مردم با تکیه به این دو، به کامروایی دست می‌یابند و خواهان بازگشت به اسلام اصیل بود؛ نه اسلامی که به مرور زمان در جوامع مختلف، بر اثر نفوذ صاحبان قدرت، ایزاری برای دستیابی به منافع آنان علیه مردم عامی شده است. در حالی که، اسلام اصیل تمامی عرصه‌های زندگی انسان را در هر دو جهان مورد توجه قرار می‌دهد که در این صورت، می‌توان آن را «مکتب عبادت، وطن‌دوستی، تمدن، دین، حکومت، اخلاق و شمشیر» (بنا، ۱۹۹۲م: ص ۷۳) نامید. وی در انتقاد از کسانی که عنوان می‌کردند نباید وارد مسائل سیاسی گردید، اعتقاد داشت اصولاً هدف اسلام، برپایی حکومت اسلامی و استقرار عدالت در جامعه می‌باشد و بدون ورود به سیاست، دین نمی‌تواند به اهداف اصیل خود دست یابد. اگر ملت‌ها قصد دارند رستگار شوند، باید قوانین اسلامی را با تأکید بر ارزش‌های اسلامی اجرا نمایند و اگر دین رسمی کشور اسلام است؛ تمامی مسائل کشور باید اسلامی باشد و همه نهادهای حکومتی، باید قدرت خود را از اسلام اخذ نمایند.

۲-۲-۲. ایجاد وحدت اسلامی

یکی از مؤلفه‌های مهم اندیشه حسن البناء، تأکید بر وحدت فرق اسلامی، به‌خصوص وحدت شیعی و سنی بود؛ که تا امروز در گفتمان اخوان المسلمین حفظ شده است. این طرز تفکر، میراث اندیشه محمد عبده و اسدآبادی است. چنانکه محمد عبده، این دانشمند اهل تسنن، نهج‌البلاغه را تدریس می‌کرد و در مقدمه شرح نهج‌البلاغه می‌گوید: «در همه مردم عرب‌زبان یک نفر نیست، مگر آنکه معتقد است سخن علی (ع) بعد از قرآن و کلام نبوی شریف‌ترین و بلیغ‌ترین و پرمعنی‌ترین و جامع‌ترین سخنان است» (مطهری، بی‌تا: ج ۱۶، ص ۳۶۵).

۲-۲-۳. برپایی حکومت اسلامی

این جنبش با توجه به بهره‌گیری از اندیشه سیاسی اهل سنت، به دنبال برپایی حکومت اسلامی برای اجرای شریعت است. در دیدگاه آنها مهم‌ترین اساس، حکومت الهی با محوریت شریعت است. البته تنها خواسته اخوان المسلمین، پدید آوردن کشوری مسلمان نیست؛ بلکه هدف اصلی آنان، سرنوشت جامعه

مسلمانان است. آنان بازگشت به قرآن را وظیفه‌ای شرعی برای حفظ جامعه اسلامی در برابر انحراف‌ها می‌دانند. از نظر آنان، افزون‌بر قرآن، از سنت، اجماع، قیاس و آرای مجتهدان نیز می‌توان استفاده کرد؛ از این‌رو، باید براساس نیاز زمان، احکام را بررسی و تفسیر کرد (ذوالفقاری، ۱۳۸۹: ص ۳). سید قطب معتقد است: «اگر می‌خواهیم اسلام عامل نجات باشد، باید حکومت کند و باید فهمید که این دین نیامده است تا در معابد گوشه‌نشین شود یا درون دل‌ها لانه بگیرد؛ بلکه آمده است تا هم حکومت کند و هم زندگی را به وضع شایسته‌ای اداره کند، آمده است تا اجتماعی مترقی، کامل و مطابق با اسلوبی که خود در باب زندگی دارد، بسازد. اگر بخواهیم اسلام در برابر مشکلات اجتماعی و قومی و دیگر مشکلات، مقاومت کرده و دردهای ما را درمان کند و برای علاج آنها راه چاره نشان دهد، باید با حکومت و تشکیلات حکومتی اش افکار و مقررات خود را به مرحله اجرا درآورد ... من با ایمان کامل معتقدم تنها راه نجات ما مسلمان‌ها از گرفتاری‌ها، بازگشت به سوی یک عقیده محکم و بزرگ است؛ عقیده‌ای که این پستی و بی‌ارزشی را از دامان ملل اسلامی فرو ریزد و زندگی این امت را از حرکت و فعالیت و روح پیشرفت پر کند؛ این عقیده محکم و پرمایه برای کشور ما و ممالک مشابه آن، فقط اسلام است» (سید قطب، ۱۳۶۰: ص ۵۳).

۲-۴. استقلال و مبارزه با استعمار

سید قطب معتقد است هر گروه و دولتی که به یکی از کشورهای اسلامی، حمله نظامی می‌کند؛ باید تحریم سیاسی و اقتصادی شود. وی می‌گوید: انگلستان و امریکا با همکاری روسیه در بیرون راندن ما مسلمانان از فلسطین شرکت نمودند. فرانسه در شمال افریقا بر ضد ما جنگید و در آزار و شکنجه ما شرکت کرد و هنوز هم، دسته‌جمعی بر ضد ما و دین ما کوشش می‌کنند. به همین دلیل، هرگونه معاهده و هرگونه همکاری با این کشورها از نظر اسلام نامشروع است، و البته مردم مسلمان، حق ندارند که در عمل نامشروعی با دولت همکاری کنند؛ بلکه باید به هر وسیله‌ای که مقدور باشد، دولت را از ارتکاب هر عمل حرامی بازدارند (سید قطب، ۱۳۷۲: ص ۱۰۰).

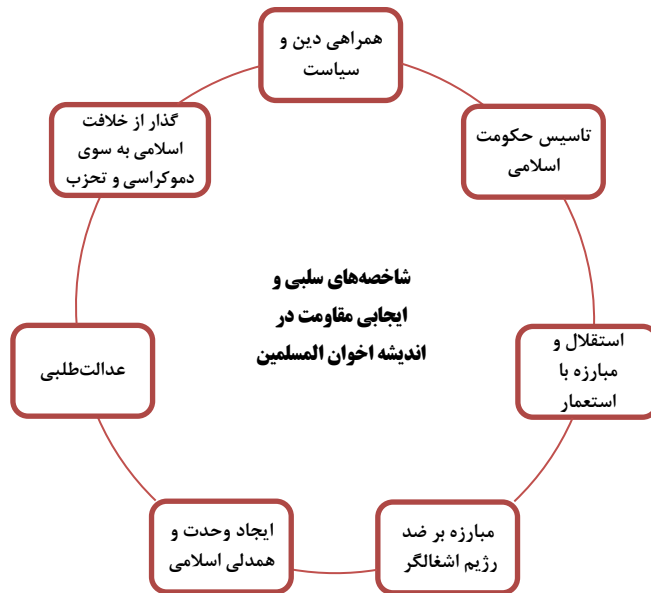
۲-۵. عدالت‌خواهی

عدالت به‌مثابه یکی از صفات اصلی حاکم اسلامی، همواره در طول تاریخ اندیشه اسلامی، جایگاهی مهم داشته است. هرچند این مؤلفه نزد اهل سنت برخلاف تشیع، چندان مورد تأکید و توجه قرار نگرفته است. اما اخوانی‌ها در برشماری وظایف و اهداف حکومت اسلامی، برپایی عدالت را یکی از مهم‌ترین اهداف دولت اسلامی می‌دانند. با توجه به این موضوع، دولت اسلامی باید کاستن فاصله میان توانگر و تهی‌دست را

در دستور کار خود قرار دهد، و حسن البنا برپایی عدالت را یکی از کارویژه‌های اساسی دولت اسلامی قلمداد می‌کند.

۲-۶. مبارزه ضد رژیم اشغالگر فلسطین

قطب، اهتمام جدی به خطر یهود و سیطره صهیونیست‌ها بر تمام جهان داشت و به ملت‌های دنیا به‌ویژه مسلمانان، درخصوص این خطر هشدار می‌داد. وی معتقد بود حرکت صهیونیستی به انحطاط و عقب‌گرد مسلمانان منجر می‌شود، و تصادفی نیست که بسیاری از مستشرقان و کارشناسان فن و فارغ‌التحصیلان و نویسندگان، یا یهودی‌اند یا متأثر از یهود و یا در حال کتمان یهودی بودن (سید قطب، ۱۹۹۷م: ص ۲۹۸).

نمودار ۱- شاخصه‌های سلبی و ایجابی مقاومت در اندیشه اخوان المسلمین

۳. روش‌ها و راهبردهای مقاومت نزد اخوان المسلمین

۳-۱. بهره‌گیری از شبکه مساجد

شبکه مساجد، از مهم‌ترین ابزار اخوان المسلمین برای تقویت پایگاه گفتمانی خویش و مقاومت در راه اهداف آن به‌شمار می‌رفت. «گفتمان اخوان المسلمین در اوایل تأسیس، به گسترش و تبلیغات ابتدایی

پرداخت و در این میان، مساجد نقش اصلی را در تعلیم و تربیت کادر برعهده داشتند. در نتیجهٔ نبوغ البنا، طی پنج تا شش سال نخست، اخوان به صورت یکی از نیرومندترین سازمان‌های سیاسی - مذهبی مصر درآمد. در آستانهٔ جنگ دوم جهانی، تعداد اعضای اخوان به بیش از یک میلیون نفر رسیده بود» (محمودیان، ۱۳۹۱: ص ۱۰۵).

۳-۲. مبارزهٔ پارلمانی

حسن البنا و اخوان المسلمین، این مسأله را تجربه کردند. اخوان المسلمین در زمان مرشد اول خود، حسن البنا، وارد حوزهٔ رقابت‌های انتخاباتی شدند و در دوران ملک فاروق، با احزاب سیاسی به رقابت پرداختند. پس از شهادت حسن البنا و آزادی اخوان المسلمین از زندان‌ها، اخوان المسلمین در انتخابات پارلمانی مصر، حضور فعالی داشتند و با وجود محدودیت‌های گوناگون از سوی دستگاه‌های امنیتی و پلیسی نظام حاکم، پیروزی شگرفی به دست آوردند.

۳-۳. ایجاد تشکیلات نیرومند و کادرسازی

حسن البنا به عنوان مؤسس و پایه‌گذار گفتمان اخوان المسلمین، برای سلطه‌یابی دال‌های گفتمان فکری اخوان، تلاش کرد به گسترش سازمانی اخوان المسلمین در سراسر جهان اسلام بپردازد. در واقع، البنا به خوبی آگاه بود که اگر خود وی و با شخصیت انقلابی بخواهد سازمان را اداره کند؛ با فقدان وی، اخوان و اندیشه‌های اخوان از بین می‌رود. لذا، از همان ابتدا اندیشهٔ اخوان را بر تشکیلات تقریباً منظم و جامع و روبه‌رشد استوار کرد؛ تا با نظمی سامان‌مند، اندیشهٔ اخوانی را توسعه دهند (غنوشی، بی‌تا، ص ۴۰).

۴. نتیجه‌گیری

مهم‌ترین هدف اخوان المسلمین را در مقابله با استکبار جهانی، ایجاد تحول در اعتقادات اسلامی مسلمانان و بویژه، مصریان از حالتی ایستا و بی‌تحرك، به سمت پویایی و مقاومت و براساس تعالیم شریعت در زندگی اجتماعی و سیاسی مصریان و فراتر از مصر، ایجاد مقاومت و یگانگی مسلمانان در برابر استعمارگران غرب که کشورهای اسلامی را مورد تجاوز قرار داده بودند، تشکیل می‌داد. حسن البنا پیش از انقلاب و جهاد، علیه دولت‌های جائر و فاسد، اصلاح و انذار را پیشنهاد می‌کند. در واقع از دیدگاه البنا، انقلاب و جهاد آخرین وسیله برای برکناری دولت نامشروع محسوب می‌گردد. البنا برخلاف دیدگاه‌های سنتی، اصل قیام در برابر حکومت جائر و فاسد را مشروط به مناسب بودن شرایط و اثربخش نبودن به‌کارگیری

روش‌های اصلاحی می‌داند. سید قطب نیز جهاد را مهم‌ترین فریضه دینی مسلمانان برضد کفار دانسته و آن را عنصر مهمی در برپایی حکومت اسلامی می‌داند. اما یوسف قرضاوی معتقد است که، با استفاده از ابزارهای جدیدی نظیر احزاب و پارلمان که دموکراسی در اختیار مردم نهاده است، امکان اعتراض، از طریق مسالمت‌آمیز وجود دارد و جایی برای قیام یا جهاد باقی نمی‌ماند. لذا، هم‌اکنون یکی از مؤلفه‌های اساسی اخوان المسلمین پذیرش چارچوب‌های دموکراتیک به‌عنوان راهی برای دستیابی به قدرت و تعامل با سایر گروه‌های سیاسی است. در واقع، علی‌رغم وجود استراتژی مبارزه در این جریان، تقویت روند مبارزه دموکراتیک و حضور در قدرت از طریق سازوکارهای دموکراتیک مدنظر قرار گرفته است. اخوان المسلمین، ابتدا با شیوه‌های پارلمان‌گرایی و حزبی مخالف بود؛ زیرا تحزب را سرچشمه شرارت‌ها و مفساد سیاسی و اجتماعی می‌دانست، که با اصول اساسی اسلام سازگاری ندارد. درحالی‌که رهبران نسل اول اخوان، احزاب سیاسی را عامل ایجاد تفرقه و جدایی مسلمانان می‌دانستند؛ نسل جدید رهبران، تاکتیک‌های جمعیت را تغییر داده‌اند. امروزه اخوان، معتقد به نظام کامل حزبی آزاد و قابل رقابت برای فعالیت و مشارکت انتخاباتی است. دولت اسلامی مبتنی بر سه رکن مسئولیت حاکم، وحدت امت و احترام به اراده امت است و اصول اساسی آن نیز عدالت، آزادی و جهاد می‌باشد. بنا سه ویژگی برای دولت اسلامی بر می‌شمارد که عبارتند از: دعوت، جهان‌شمولی، شرعی بودن و در این راستا، چهار وظیفه نیز برای آن احصاء می‌کند: برپایی نظام سیاسی، تحقق عدالت در عرصه فردی، خانواده، ملی و بین‌المللی، نشر و ترویج دعوت و جهاد.

مهم‌ترین مؤلفه‌های دیدگاه حسن البنا به‌عنوان پدر فکری و مؤسس اخوان المسلمین نیز عبارت است از:

- ۱- اسلام برای تغییر جامعه، کلیه راه‌ها را در تمام زمینه‌ها و ابعاد به کار می‌بندد.
- ۲- با توجه به خواست شرایط و اقتضای زمان، در برخی اوضاع می‌توان روش اصلاحی را به کار بست.
- ۳- حسن البنا برای رسیدن به اهداف تغییر جامعه سکولار مصر به جامعه اسلامی، به روش‌های انقلابی و خشونت‌آمیز باور نداشت و همواره به در پیش گرفتن روش مرحله‌ای و اصلاحی توصیه می‌کرد.
- ۴- طبق نظر وی، روش کاربرد قدرت و خشونت برای ایجاد تحوّل در شرایط جامعه مصر، وابسته به شرایط و ضوابط مشخص و دشواری بود. حتی در این مرحله نیز - برخلاف ادعای دشمنان وی - اجازه نداد که برای رسیدن به قدرت از ترور، ارباب، تخریب و انفجار استفاده شود.
- ۵- در شرایط وجود امکانات فعالیت برای رسیدن به قدرت، با شرکت در رقابت‌های انتخابات پارلمانی موافق بود.

منابع

- البنّا، حسن (۱۹۹۲). مجموعه رسائل الامام الشهيد حسن البنّا. قاهره: دارالتوزيع و النشر الاسلاميه.
- براتعلی پور، مهدی (۱۳۹۶). واکاوی هویت مقاومت در جنبش های بازخیزش مذهبی در عصر جهانی شدن، مطالعه موردی، جنبش اخوان المسلمین. پژوهش های سیاست اسلامی، ۵(۱۱).
- خامه یار، عباس (۱۳۹۰). ایران و اخوان المسلمین: عوامل همگرایی و واگرایی. تهران: اندیشه سازان نور.
- دکمبجان، هرایر (۱۳۹۰). جنبش های اسلامی در جهان عرب. ترجمه حمید احمدی. تهران: انتشارات کیهان.
- ذوالفقاری، محمد (۱۳۸۹). جریان اخوان المسلمین در خاورمیانه. پژوهش های منطقه ای، شماره ۳.
- عاکف، محمد مهدی (۱۳۸۹). اخوان المسلمین. تهران: باشگاه اندیشه.
- غنوشی، راشد (بی تا). حرکت امام خمینی و تجدید حیات اسلام. ترجمه سیدهادی خسروشاهی. بی تا.
- قطب، سید (۱۳۶۰). مقابله اسلام با سرمایه داری و تفسیر آیات ربا. ترجمه سید محمد رادمنش. تهران: انتشارات بنیاد علوم اسلامی.
- قطب، سید (۱۳۷۲). ما چه می گوئیم؟ ترجمه سیدهادی خسروشاهی. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- قطب، سید (۱۹۷۳ م). معالم فی الطريق. قاهره: انتشارات دار الشروق.
- قطب، سید (بی تا). تفسیر فی ظلال القرآن. دارالشروق، ج ۱.
- محمودیان، محمد (۱۳۹۱). جنبش اخوان المسلمین و آینده سیاست خارجی مصر. مطالعات راهبردی، شماره ۱.
- مطهری، مرتضی (بی تا). مجموعه آثار. تهران: صدرا، ج ۱۶.
- موسی الحسینی، اسحاق (۱۳۸۷). اخوان المسلمین بزرگترین جنبش اسلامی معاصر. ترجمه سیدهادی خسروشاهی. تهران: انتشارات اطلاعات.